

Prahovean Vasile

A többség zsarnokságától a szelíd önkényuralomig

A 19. század liberális gondolkodói egyaránt osztották azt a nézetet, miszerint az egyéni képességek a társadalmi fejlődés legfőbb mozgatói. Ettől a megfontolástól vezérelve a liberalizmus doktríná szerű kifejtése az egyéni szabadság kibontakozásterének megalapozására törekedett, amelyet a magánszféra háborítatlanságának elvével egészített ki.

Benjamin Constant és Alexis de Tocqueville nevéhez fűződik az a fordulat, amely új csillogatba helyezi a szabadság és demokrácia témájával foglalkozó fejtegetéseket. A politikai gondolkodást meghatározó locke-i szerződéselmélet a közjó fogalmát a többségi szempontnak fejtette meg, míg az egyedi álláspontokat a különködő, önző, irracionális zsarnoki törekvéseknek tulajdonította. „A többség erkölcsi uralma részint azon az eszmén alapul, hogy az emberek egyesült csoportjában több a felvilágosultság és a bölcsesség, mint egy magányos egyénben, s a törvényhozók nagy számában, mint egyéni kvalitásukban”,¹ összegezi Tocqueville a mindenkori demokratikus parlamentarizmus alaptézisét szolgáló gondolatmenetet. Locke megítélése szerint a többségi döntés szabálya a vele született jogok természetes kiegészítője, és a mértékletesség és észszerűség légkörében megszilárdítja a civil társadalom legitimitásigényeit. Fel sem merült benne a többségi cselekedetek elfogultságának és féktelenségének gondolata, valamint az, hogy a közvélemény nyomására olyan demokratikus törvényeket szavaztathatnak meg, amelyek a többség akaratának kiszolgáltatót egyének és kisebbségi csoportok szabadságát veszélyezteti, netán „istenadta” természeti jogaitól fosztja meg őket.

A rousseau-i egy és oszthatatlan általános akarat elmélete ennél drasztikusabban kezeli az önálló individuális állapotok kérdését. Rousseau egész gondolatvilágát arra alapozta, hogy egy szabad nép polgára magától értetődően szabad emberként kezelendő. Ebből kifolyólag, a nemzet függetlenségének és ethosának megőrzése a tulajdonképpen cél, és ez indokolja, hogy a közösség normái részletekbe menően szabályozhatják a polgárok magánéletét. A szokások és hagyományok ápolása a szuverenitás leghatékonyabb védelmezője, mert biztosak lehetünk afelől, hogy nem szolgálják idegen népek hegemon érdekeit. Rousseau citoyenszabadságát nem sérti, ha az általános akarat nevében mindenre kiterjedő előírások a népszellem tiszteltben tartására kötelezik a szerteágazó egyéni cselekedeteket, sőt, a kényszerítés a szabadság eszközévé válik, amikor a szuverén közösség érdekeit képviseli.

A Constant által megfogalmazott Rousseau-paradoxon lényegében megvilágítja a szerződéselméleteket jellemző kollektivizmus és a liberalizmust meghatározó individualizmus közti ellentétet: „ez a fenséges szellem, akit a szabadság tiszta szerelme lelkesített, midőn modern korunkban kívánta átültetni a korábbi korok társadalmi hatalmát, kollektív szuverenitását, voltaképp a

Prahovean Vasile (1974) – PhD, filozófianár, Mihai Vitezul Kollégium, Sepsiszentgyörgy, a BBTE Közigazgatási Tanszék sepsiszentgyörgyi kirendeltségének munkatársa, pszili@yahoo.com

¹ Alexis de Tocqueville: *A demokrácia Amerikában*. Ford. Frémer Jusztina et al. Bp. 1983. 214. A továbbiakban Tocqueville: *A demokráciáról*.

zsarnokság több neme számára is végzetes ürügyekkel szolgált.² A kontraktualizmus képviselőinek tartalmilag homályos volt az egyéni jogok és szabadságok fogalmának jelentése, és ebből fakadóan társadalmi konstrukciójuk nem számolt azok specifikus jellegével.³ A modern értelemben vett szabadság épp az egyéni szabadságok és jogok gyakorlásával igazolja magát, és azok megsértését zsarnoki tendenciáknak tulajdonítja. A mentalitásváltást követően a szabadság kérdése más viszonyítási pontokhoz igazodik, és kitüntetett figyelemmel taglalja, miként veszélyeztetik az egyéni kezdeményezés szféráját a hagyományosan meglévő, illetve újonnan keletkezett hatalmi formák.

*

Rousseau a társadalmi szerződés alapkövetelményeként fogalmazta meg a jogi egyenlőség elvét: a törvény nem kivételez, ugyanazon jogokat biztosítja, és ugyanazon követelményeket támasztja mindenkivel szemben. Támaszként még hozzáadta, hogy egyéni akarat jogszerűen más egyéni akaratnak alá nem vethető, és ezzel a demokratikus viszonyrendszerek kialakulásának útját egyengette, mert a népfelség és polgári jogok elvét, valamint a többség akaratát érvényesítő demokrácia a legalkalmasabb a két feltétel teljesítésére.

A 19. század elején az amerikai föderalizmus testesíti meg az újnak számító demokratikus államformát. Előre látva a demokratikus eszmék jövőbeli sikerét Tocqueville az Egyesült Államokba utazik, hogy közvetlenül tanulmányozza az ottani folyamatok alakulását. Vizsgálódásai a társadalmi mechanizmus minden fontosabb aspektusára kitérnek, és részletekbe menően tárgyalja a modern demokráciával meghonosodó nyereségeket és veszteségeket. A demokrácia előnyére van többek közt, hogy a törvények a többség javát szolgálják, és a polgárok részesedésével a hatalom gyakorlásában a jogszabályok alkalmazását leginkább alulról támogatják. Az sem elhanyagolandó körülmény, hogy a véleménypluralizmust elfogadó és változásokra nyitott demokrácia a legalkalmasabb a hibás döntések gyors korrigálására.

A másik oldalon, a törvénykezés és a kormányzat következtelensége, valamint a többség mindenhatóságából táplálkozó – az eszmék történetében addig nem tematizált – elnyomás veszélye nyom legtöbbit a latba. Tocqueville a demokratikus gyakorlat legsúlyosabb tévelygésének tartja a domináns perspektíva egypólusú hatalomkoncentrációvá történő átalakulását, amelynek következtében a többség elkerülhetetlenül rákényszeríti akaratát mind a társadalom intézményrendszerére, mind az egyéni cselekedetekre. Megítélése szerint ennek a legfőbb oka abban található, hogy a locke-i és rousseau-i alapokat összeegyeztető szövetségi konstrukció a többségi véleményt az egyedüli legitim hatalomforrás státusába juttatja: „azt az eszmét, hogy felvilágosultság révén a többség joggal kormányozza a társadalmat, az első bevándorlók hozták magukkal az Egyesült Államok földjére”.⁴

² Benjamin Constant: *A régiek és a modernek szabadsága*. Ford. Réz Pál. Bp. 1997. 247.

³ A francia forradalom körülményeit vizsgáló Tocqueville a következőket írja: „Atyáink nem ismerték még az *individualizmus* szót, amelyet saját használatunkra alkottunk meg, mert az ő korukban valóban nem létezett még olyan individuum, amely ne tartozott volna valamely csoporthoz, s amely teljesen egyedülállónak tekinthette magát. Ez [...] afféle kollektív individualizmus volt, amely előkészítette a lelkeket az általunk ismert, igazi individualizmusra.” – Alexis de Tocqueville: *A régi rend és a forradalom*. Ford. Hahner Péter. Bp. 1994. 129.

⁴ Tocqueville: *A demokráciáról*. 214.

A montesquieu-i érvelés, amelynek értelmében a hatalmak megosztása a leghatékonyabb módszer a zsarnokság megfékezésére, implicite érvényre jut annak felismerésével, hogy semmi nem tud ellenszegülni a közvélemény lehangoló erejének: „ha egy embert vagy pártot igazságtalanság ér az Egyesült Államokban, ugyan kihez fordulhat orvosolásért? A közvéleményhez? Hiszen ez alkotja a többséget. A törvényhozó testülethez? Ez képviseli a többséget, *vakon engedelmeskedve* neki. A végrehajtó hatalomhoz? Ez a többségtől kapja a megbízatását, s annak *passzív eszköze*. A haderőhöz? A haderő nem egyéb, mint a felfegyverzett többség. Az esküdt-székhez? Az esküdt-szék azonos a többséggel, felruházva azzal a joggal, hogy ítéleteket hozzon: magukat a bírákat bizonyos államokban a többség választja.”⁵ A többség zsarnoksága mégis lényegesen különbözik a despotizmus hagyományos formáitól, mert az elnyomást nem a nép jogait eltíró uralkodó, hanem éppenséggel a nép gyakorolja.

A római „császárok hatalma végtelen és megfellebbezhetetlen volt, így hát megtehették, hogy szabadon kövessék külön hajlamaikat, és az állam nyújtotta összes lehetőségeket ezek kielégítésére használják”.⁶ Mégis „a tudás elégtelensége, a közigazgatási eljárások tökéletlensége és különösen a létfeltételek egyenlőtlenségéből fakadó természetes akadályok”⁷ oda vezettek, hogy „zsarnokságukat kevesekre korlátozták s csak néhány dologra irányították”.⁸ Az újkori abszolutizmus szintén beérte a manifeszt ellenvélemény elhallgattatásával, csak a trón közelében lévők számára tette kötelezővé az uralkodó gondolatvilágának elsajátítását: „a királynak különben csak anyagi hatalma van, mellyel a cselekedetekre hat, de az akaratiig nem juthat el”.⁹ Ettől eltérően a demokratikus önkényuralom horizontálisan terjed, és könyörtelen következetességgel felülvizsgálja a magánvélemények alakulását: „amíg a többség bizonytalan, az emberek beszélnek; mihelyt azonban végleg kialakult véleménye, ki-ki elhallgat, s barát, ellenség, úgy tűnik, egyként kocsijához szegődik”.¹⁰

A felvilágosodás eszméinek hatására a kínpadok eltűntek a városok tereiről, és velük együtt a lánc és a bakó – „a hajdani zsarnokság brutális eszközei”.¹¹ A többség intoleranciája ehhez igazodik, és kevésbé folyamosodik nyílt erőszakhoz, „a demokratikus zsarnokság hagyja a testet, egyenest a lélek felé tör”.¹² A kirekesztés, kiközösítés, megbélyegzés, méltóságvesztés, zsarolás eszköztára vették be, hogy megtörje azt, aki az általános nézettel szembeszegül. Miként a valóság számtalanszor visszaigazolta, a magánytól való félelmükben az emberek legtöbbször inkább meghátrál, és megfelel a közakarat elvárásainak.

Liberális mércével mérve a társadalom állapota egyéni állapotokról olvasandó le, aminek fényében, minél szabadabbak a polgárok, annál szabadabb maga a társadalom. Ezért a többség mindenhatóságának szentelt fejezet¹³ befejező bekezdései a szellem szabadságának hiányát firtatják, és Tocqueville szemében ennek a legnyilvánvalóbb jele az, hogy „Amerikának még nincs igazán nagy írója”.¹⁴ Annak okát, hogy mégsem egy hatalmas zsarnokság látott napvilágot az Újvilág földjén, a föderatív szerkezet központosító fogyatékságaiban kell keresni.

⁵ Uo. 221.

⁶ Uo. 518.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo. 224.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 225.

¹² Uo. 226.

¹³ Uo. I. könyv, második rész, hetedik fejezet.

¹⁴ Uo. 227.

*

A *Miféle önkényuralomtól féljenek a demokratikus nemzetek*¹⁵ című fejezet öt év töprengésének eredménye, amelynek megírását a demokratikus eszmék küszöbön álló európai térhódítása ösztökélte. Ugyanis az Államokból visszatérő Tocqueville magállapítása szerint Európa uralkodói mielőbb felismerik, „hogy az amerikaihoz hasonló demokratikus rend milyen példátlan lehetőségeket kínál az önkényuralom megteremtésére”,¹⁶ és hatalmuk növelése érdekében a kormányzatok megragadják az újonnan kínálkozó esélyeket. Az amerikai erőviszonyok vizsgálatából Tocqueville azt a következtetést vonta le, hogy „ha az egyeduralom már megvalósította [...] a közigazgatási centralizációt, akkor [...] egy ilyen köztársaságban a zsarnokság elviselhetlenebbé válnék, mint Európa bármelyik abszolút monarchiájában”.¹⁷ De a központosítás jóval mélyebb és erősebb európai gyökerei arra bírják, hogy további elemekkel bővítse a többségi demokrácia és centralizáció kapcsolatából származó veszélyek lajstromát.

A többség önkényuralmát tárgyaló elemzésében tisztázta, hogy a modern zsarnokság inkább a jóval átfogóbb és szelidebb gyámkodó hatalom képét ölti.¹⁸ A *szelíd despotizmus* hipotézise annak a felismerésnek az eredménye, hogy az újkeletű önkényuralom útját egyaránt egyengeti, mind az állam hatalmát közvetlenül befolyásoló közvélemény, mind a demokratikus eszményeket manipuláló államhatalom. Az általános jólét és egyenlőség megalapozására törekvő demokratikus szerkezet gyorsítja a folyamatot, mert egyszerre kíván eleget tenni a népfeltség és a társadalmi védettség követelményeinek. Az emberek „szükségesnek érzik, hogy vezessék őket, ám szabadon akarnak lenni”,¹⁹ állapítja meg Tocqueville, és ez teszi lehetővé, hogy a szabadon választott közhatalom a közigazgatási despotizmus nyomdokait kövesse.

A jóindulatú államhatalom képét magára öltő önkényuralom megteremti a polgárok biztonságérzetének körülményeit, előre látja és kielégíti a szükségleteket, megkönnyíti az örömök szerzésének módját, és aktívan közreműködik a mindennapos ügyes-bajos dolgok megoldásában. Célja nem letörni, hanem ellágyítani az akaratot, hatalma kiteljesedése érdekében átveszi az egyéni sorsok irányítását, és bonyolult, aprólékos, részletekbe menő törvényekkel szabályozza a társadalom működését. Azzal, hogy folyamatos akadályokat gördít az önálló kezdeményezések útjába, lassan leszoktatja az embereket szabad akaratuk használatáról, „s végül félénk, iparkodó nyájja alácsontja mindegyiket, pásztoruk pedig a kormány lesz”.²⁰

Visszatérő motívumként, a gondolkodás szabadságának elfojtása a legközvetlenebb módja annak, hogy a kényelem tere az önkényuralom melegágyává idomuljon. „Engem nem is az uralkodó milyensége, hanem inkább a behódolás érdekel”,²¹ hangsúlyozza Tocqueville. Majd felmérve „a gondolkodás zürzavarától és az élet gyötrelmeitől”²² megkímélt alattvalók sivár politikai lehetőségeit, a szabad választások gyakorlati hiábavalóságára következtet: „nehéz elképzelni, hogyan is tudhatnának jó vezetőket választani maguknak olyan emberek, akik végképp

¹⁵ Uo., a II. könyv, negyedik része, hatodik fejezetének címe.

¹⁶ Uo. 517.

¹⁷ Uo. 235.

¹⁸ „Nagy forrongások és nagy veszedelmek idején a demokratikus kormányzatok féktelenné, sőt kegyetlenné is válhatnak; de ezek a válságok ritkák és mulandók lesznek.” – Uo. 519.

¹⁹ Uo. 521.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo. 520.

leszoktak önmaguk irányításáról; s az is teljesen hihetetlen, hogy egy szolganép valaha is képes lenne liberális, energikus és bölcs kormányt megszavazni”.²³ Mégis mintha a történelem vészmadara sejtetné magát a jövő láthatárán, következőképpen zárja a közigazgatási despotizmussal foglalatokodó gondolatait: „nem tagadom azonban, hogy még az efféle alkotmány is sokkalta kedvezőbb volna, mint az, amely egyetlen emberre vagy egy felelőtlen testületre bízna a már központositott hatalmat. A demokratikus zsarnokság összes lehetséges változatai közül bizonyosan ez utóbbi volna a legrosszabb.”²⁴

*

„[O]lyan egymáshoz hasonló és egyenlő emberek tömegét látom, akik szüntelenül önmaguk körül forognak, hogy kicsinyes és közönséges örömeiket szerezzék maguknak, s ez betölti lelküket. Mindnyájan magányosok, a többiek sorsához szinte semmi közük: számukra az egész emberiséget gyermekeik és közeli barátai jelentik; ami pedig honfitársaikat illeti, mellettük élnek, de nem látják őket; csak önmagukban és önmagukért léteznek, s ha a család meg is maradt számukra, hazájuk már nincs többé.”²⁵

Kevésbé gondolnánk arra, hogy még a nemzeti forradalmakat megelőző időkből származó szöveg ennyire megközelítheti napjaink hiperindividualista beállítottságának realitását. Felmerült volna Tocqueville gondolatvilágában egy szélsőségesen egocentrikus liberalizmus lehetősége? Igaza lesz abban, hogy a jólét ideológiája a szűk körű magánélet önös érdekeinek hajkurászásába torkollik, és a szabadság ösztönének teljes eltompulását okozza? Milyen indítékok vehették rá, hogy a Sapiens és Homo Deus szerzőjéhez²⁶ hasonlóan a nemzetiség és az emberiség fogalmainak eltűnését jósolja?

Ezeket a kérdéseket szinte lehetetlen megválaszolni, inkább írásainak kisugárzó többlet-értelme vehető fontolóra. Sokkalta nagyobb valószínűséggel megállapíthatjuk azonban, hogy Tocqueville liberalizmusa az újkor szellemiségétől ihletett jog- és szabadságfelfogás vívmányaira támaszkodik. Pontosabban a háttér jellegű kollektív jogok horizontján belül valósulhat meg a magánszféra szabad kibontakozása. Kollektív és egyéni jogok egyensúlya nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a világ a szabad önmegvalósulás tájékká alakuljon, és bármelyik pólus túltengése szélsőséges törekvések malmára hajtana a vizet. „Én hajlamos volnék elhinni, hogy a szabadság kevésbé fontos a nagy dolgokban, mint a kisebbekben...”²⁷, kezdődik vallomásszerű eszme-futtatása, amely egyértelműen kifejti, hogy a szabadság csatáját többnyire a mindennapos dolgokban kell megvívni. Tekintettel arra, hogy az egyéni jogok kevésbé hatékonyak a mindenkori hatalmi gépezet túlkapásaival szemben, röggvest odafűzi: „ha azt gondolnám, hogy az egyik nélkül valaha is biztosak lehetünk a másik felől”.²⁷

²³ Uo. 523.

²⁴ Uo. 521.

²⁵ Uo. 520.

²⁶ Lásd Yuval Noah Harari: *Sapiens*. Ford. Torma Péter. Bp. 2015. a jövő birodalmával, illetve *Homo Deus*. Ford. Torma Péter. Bp. 2017. a dataista technohumanizmussal kapcsolatos fejtegetéseit.

²⁷ Tocqueville: *A demokráciáról*. 522.

From the Tyranny of Majority to the Soft Despotism

Keywords: modern democracy, the will of the majority, public opinion, freedom, soft despotism, administrative despotism

Tocqueville's thought-world is decisively influenced by the conviction that modern democracy that is based on the will of the majority is rather appropriate for creating equality than freedom. Moreover, the mass democracy leads to oppression if the coercive force of the public opinion is extended over all the aspects of social life.

Democracy in America discusses in two different contexts the problem of totalitarianism supported by the public opinion. The tyranny of majority is supplemented by the hypothesis of soft despotism, by recognizing that the horizontally extending oppression can be generated by a state power that is manipulating the democratic ideas. The administrative despotism reconciles the omnipotence of the public opinion with the centralizing tendencies and under the aegis of the benevolent state power will take control over private lives. The individuals isolated from each other are less capable of restraining its power, therefore it is essential that the exertion of individual rights and freedom has to be supplemented with collective values.